

Асірян Сюзанна Рафіківна

кандидат юридичних наук,

асистент кафедри права Європейського Союзу

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Асирян Сюзанна Рафиковна

кандидат юридических наук,

ассистент кафедры права Европейского Союза

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

Asiryayn Syuzanna

Candidate of Legal Sciences,

Assistant at the Department of Law of the European Union

Yaroslav Mudryi National Law University

Заїка Анастасія Валентинівна

студентка

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Zaika Anastasiia

студентка

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Zaika Anastasiia

Student of the

Yaroslav Mudryi National Law University

Ковпик Ольга Сергіївна

студентка

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Kovpyk Olha

студентка

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Kovpyk Olha

Student of the

Yaroslav Mudryi National Law University

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-4-7158

**АБОРТ: ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 2 ЄКПЛ ЧИ РЕАЛІЗАЦІЯ
ЖІНКОЮ ПРАВА ВИБОРУ В КОНТЕКСТІ СТАТТІ 8 ЄКПЛ**

**АБОРТ: НАРУШЕНИЕ СТАТЬИ 2 ЕКПЧ ИЛИ РЕАЛИЗАЦИЯ
ЖЕНЩИНОЙ ПРАВА ВЫБОРА В КОНТЕКСТЕ СТАТЬИ 8 ЕКПЧ**

**ABORTION: VIOLATION OF ARTICLE 2 OF THE ECHR
OR WOMEN'S EXERCISE OF THE RIGHT TO CHOOSE
IN THE CONTEXT OF ARTICLE 8 OF THE ECHR**

Анотація. У статті проаналізовано концепцію репродуктивних прав, їх історію виникнення та закріплення. Визначено орієнтований перелік прав, які наповнюють зазначену концепцію. Особливу увагу приділено праву на штучне переривання вагітності. Наголошено на відсутності єдиного підходу до вирішення питання легалізації абортів, у зв'язку з чим вигілено перелік країн у яких таку процедуру повністю заборонено та ті, у яких вона допускається, але з певними обмеженнями. Досліджено негативні наслідки, які виникають через законодавчі заборони штучного переривання вагітності: абортний туризм, нелегальні аборти. Проаналізовано позиції ЄСПЛ та його рекомендації країнам в яких заборонено аборт щодо здійснення законодавчих змін з метою попередження порушень ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та виконання своїх позитивних зобов'язань, що стосується аспекту права на повагу до приватного життя, з огляду на те, що штучне переривання вагітності не може розглядатися як порушення права на життя новонародженої дитини.

Окремо досліджено проблему законодавчої заборони проведення абортів у Польщі. Наведено ряд справ ЄСПЛ проти Польщі у яких було встановлено порушення права на повагу до приватного життя, зокрема у зв'язку із заборонаю проведення штучного переривання вагітності у випадку неправильного розвитку плоду. Проаналізовано підстави легального абортів відповідно до діючого законодавства. Зазначено коментарі публічних діячів та реакція суспільства щодо оцінки заборони абортів в Польщі. Акцентовано увагу на неврахуванні Польщею рекомендацій ЄСПЛ щодо необхідності пом'якшення обмежень у аспекті проведення штучного переривання вагітності, які регламентуються їх національним законодавством, що перешкоджає забезпеченню гарантій дотримання прав людини, закріплених у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Ключові слова: репродуктивні права, штучне переривання вагітності, приватне життя, абортний туризм.

Аннотация. В статье проанализировано концепцию репродуктивных прав, историю их возникновения и закрепления. Определено ориентировочный перечень прав, которые наполняют указанную концепцию. Особое внимание уделено праву на искусственное прерывание беременности. Отмечено отсутствие единого подхода к решению вопроса легализации абортів, в связи с чем выделено перечень стран в которых такая процедура полностью запрещена и те, в которых она допускается, но с определенными ограничениями. Исследовано негативные последствия, которые возникают из законодательных запретов искусственного прерывания беременности: абортный туризм, нелегальные абортів. Проанализированы позиции ЕСПЧ и его рекомендации странам в которых запрещено аборт по осуществлению законодательных изменений с целью предупреждения нарушений ст. 8 Конвенции о защите прав человека и основных свобод и выполнения своих положительных обязательств, что касается аспекта права на уважение частной жизни, учитывая то, что искусственное прерывание беременности не может рассматриваться как нарушение права на жизнь новорожденного ребенка.

Отдельно исследована проблема законодательного запрета проведения абортів в Польше. Приведен ряд дел ЕСПЧ против Польши в которых было установлено нарушение права на уважение частной жизни, в том числе в связи с запретом проведения искусственного прерывания беременности в случае неправильного развития плода. Проанализированы основания легального абортів в соответствии с действующим законодательством. Указано комментарии публичных деятелей и реакция общества в оценке запрета абортів в Польше. Акцентируется внимание на неучете Польшей рекомендаций ЕСПЧ о необходимости смягчения ограничений в аспекте проведения искусственного прерывания беременности, которые регламентируются их национальным законодательством, что препятствует обеспечению гарантий соблюдения прав человека, закрепленных в Конвенции о защите прав человека и основных свобод.

Ключевые слова: репродуктивные права, искусственное прерывание беременности, частная жизнь, абортный туризм.

Summary. The article analyzes the concept of reproductive rights, their history of origin and consolidation. The oriented list of the rights which fill the specified concept is defined. Particular attention is paid to the right to abortion. It is emphasized that there is no single approach to legalizing abortion, which lists the countries in which such a procedure is completely prohibited and those in which it is allowed, but with certain restrictions. The negative consequences that arise due to legislative prohibitions of abortion: abortion tourism, illegal abortions have been studied. The position of the ECtHR and its recommendations to countries where abortion is prohibited to implement legislative changes in order to prevent violations of Art. 8 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the fulfillment of its positive obligations regarding the aspect of the right to respect for private life, given that abortion cannot be considered a violation of the right to life of a newborn child.

The problem of the legislative ban on abortion in Poland has been studied separately. There are a number of ECtHR cases against Poland in which violations of the right to respect for private life have been established, in particular in connection with the ban on abortion in case of fetal malformation. The grounds for legal abortion in accordance with current legislation are analyzed. Comments from public figures and public reaction to the assessment of the abortion ban in Poland are noted. Emphasis is placed on Poland's disregard for the ECtHR's recommendations on the need to relax restrictions on abortion, which are regulated by their national legislation, which hinders the provision of guarantees of human rights enshrined in the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

Key words: reproductive rights, abortion, privacy, abortion tourism.

Постановка проблеми. У зв'язку із невпинним розвитком технологій і їх впровадженням у різні сфери життя, у тому числі й медичну, виникає питання щодо статусу та гарантованості репродуктивних прав людини. Їх правове закріплення є неоднозначним і залишається на розсуд держави. Такий підхід викликаний релігійними, культурними, історичними особливостями окремих держав, але на практиці призводить до певних прогалин, саме ЄСПЛ взяв на себе важливу функцію вироблення основних стандартів у сфері правового регулювання репродуктивних прав, яким мають відповідати положення національного законодавства. Але ряд країн відверто не реагують на позиції ЄСПЛ та не змінюють правових основ регулювання, саме це визначає актуальність обраної теми та необхідність її дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. До проблеми реалізації репродуктивних прав у аспекті права на повагу до приватного життя у тій чи іншій мірі зверталися П. Рабінович [1], Л. Красицька [2], Я. Шевченко [3], В. Гопанчук [4], І. Венедиктова [5], Ф. Дахно, А. Куценко [6], М. Дякович [7].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою цієї статті є здійснення критичного аналізу рішень ЄСПЛ за вказаною тематикою, визначення основних стандартів щодо реалізації репродуктивних прав та дослідження їх правової регламентації в країнах Європи.

Виклад основного матеріалу. Сфера реалізації репродуктивних прав особи є складового приватного життя, яке охороняється нормами міжнародно-правових актів, національними законодавством кожної держави та практикою Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ).

Основи концепції репродуктивних прав було закладено в 1968 р. на Тегеранській міжнародній конференції з прав людини, коли визнали право вільно, з почуттям відповідальності визначати кількість дітей та час їх народження [8].

У п. 7.2 Платформи дій Міжнародної конференції з народонаселення та розвитку, яка відбулась у Каїрі 1994 р., було зазначено, що репродуктивне здоров'я є не просто свідченням відсутності хвороб репродуктивної системи або порушень її функції, а є станом повного фізичного, розумового і соціального благополуччя, що передбачає можливість задовільного та безпечного інтимного життя, здатність до відтворення, право чоловіків і жінок на інформацію та доступ до безпечних, ефективних методів планування сім'ї та інших обраних ними методів регулювання народжуваності, котрі не суперечать закону, а також право на доступ до відповідних послуг з охорони здоров'я, що дають змогу жінці безпечно перенести

вагітність та пологи, а батькам — створити найкращі умови для народження дитини [9, с. 39].

Питання репродуктивних прав набуло подальшого розвитку у п. 95 Платформи дій, котра була затверджена за результатами Четвертої Всесвітньої конференції щодо становища жінок у Пекіні 1995 р. В цьому акті зафіксовано, що репродуктивні права ґрунтуються на комплексі основоположних прав: усіх подружніх пар та окремих осіб вільно приймати відповідальне рішення щодо кількості дітей, інтервалів між їх народженням, часом їх народження та володіти необхідною для цього інформацією і засобами; на досягнення максимально високого рівня сексуального та репродуктивного здоров'я, включаючи право приймати рішення з питань, що стосуються репродуктивної поведінки в умовах відсутності дискримінації, примушування та насилля; отримувати інформацію та доступ до безпечних, ефективних методів планування сім'ї і до відповідних послуг у сфері охорони здоров'я [10].

Репродуктивні права включають в себе право на штучне запліднення, на сурогатне материнство та законний аборт та інші.

Варто зазначити, що на сьогодні у світі немає єдиного підходу щодо правомірності штучного переривання вагітності. Легальність цієї медичної процедури, підстави та умови її проведення належать до компетенції кожної окремої держави. Тим більше у світі триває «полеміка щодо абортів» (англ. *«Abortion debate»*) — дискусія щодо морального, релігійного та правового статусу переривання вагітності. В ній виокремлюють дві основні групи: «за вибір» (за право жінок обирати, народжувати дитину чи ні) та «за життя» (за право плода на життя з моменту зачаття). Кожна група прагне впливати на громадську думку та законодавців, щоб домогтися правової підтримки своєї позиції.

Хоч і в країнах Європи найбільш ліберальне законодавство, яке регулює питання абортів, але при цьому більшість жінок відчувають як обмеження, так і взагалі порушення реалізації права на законний аборт, тобто іншими словами право вибору жінки є обмеженим (Алжир, Аргентина, Болівія, Бразилія, Ліхтенштейн), а в деяких країнах — забороненим (Єгипті, Індонезії, Іраку, Лівії, Філіппінах) [11].

Процедура абортів є проблемною із огляду на застосування статті 2 (право на життя) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — ЄКПЛ), адже порядок визначення початку життя є неоднозначним. Так, у справі «Во проти Франції» розглядалося питання права на життя ненародженої дитини. У цій справі Суд зазначив: «Ураховуючи,

що досліджені конвенційними інститутами закони про аборти різних країн не визнають ненароджену дитину «особою», яка прямо підпадає під захист статті 2 Конвенції, Суд дійшов висновку, що якщо у ненародженого є право на життя, це право явно обмежене інтересами його матері». Суд наголошує на тому, що право на життя плоду, яке розглядається в контексті статті 2, перетинається з правом на приватність, гарантованим статтею 8 ЄКПЛ [12].

Повна заборона на законодавчому рівні абортів має ряд негативних наслідків. По-перше, це сприяє збільшенню кількості «нелегальних абортів», які будуть проводитися в неналежних, антисанітарних умовах, що може спричинити розвиток захворювань у жінки різного ступеню складності. По-друге, заборона абортів слугує активізації явища — «абортного туризму», тобто його проведення в іншій країні, де переривання вагітності легалізоване. Підтвердженням цього є те, що в Україні «абортний туризм» є досить поширеним явищем. Зокрема, великий потік по даному напрямку спостерігається за маршрутом «Польща-Львів», що спричинено заборонами абортів на законодавчому рівні у Польщі. За неофіційною статистикою польки роблять 14–15 тис. абортів на рік тільки у Львові. Статистика абортів польських жінок у Західній Україні не є відома. Для лікарів це додатковий заробіток, але вони, звичайно, неохоче говорять про це, бо часто підвищують ціни відчайдушним полькам [13].

У зв'язку з цим можна сказати, що якщо для жінки вагітність небажана чи існують причини матеріального, соціального чи будь-якого іншого характеру, то вона завжди буде шукати вихід, щоб позбутися вагітності, вдаючись при цьому до будь-яких дій і ризикуючи, перш за все, своїм здоров'ям і навіть життям.

З наведеної вище інформації стає зрозумілим, що ситуація з абортами в Польщі є доволі складною. Зокрема, ЄСПЛ неодноразово констатував порушення в Польщі права доступу дівчат та жінок до легального переривання вагітності. Зокрема, Справа «Тисяч проти Польщі» (2007) стосувалася жінки, яка хворіла важкою формою міопії. Під час третьої вагітності лікарі попередили її, що стан може погіршитися, якщо вона виносить дитину до кінця терміну. Але, коли заявниця звернулась у відділення гінекології та акушерства публічної лікарні у Варшаві з метою припинення вагітності, медичні працівники відмовили її від терапевтичного абортів, вказавши, що немає медичних підстав для його проведення. Після пологів зір пані Тисяч значно погіршився, внаслідок крововиливу у сітківку ока, що зробило її людиною з обмеженими можливостями [14].

Справа «Р.Р. проти Польщі» (2011) стосувалася жінки, якій медичний персонал перешкоджав

у наданні послуг з внутрішньоутробного генетичного тестування, що призвело до неможливості вчасно провести процедуру абортів, внаслідок чого в заявниці народилась донька з синдромом Тернера [15]. У зазначеному рішенні Суд визнав порушення статті 8 ЄКПЛ (право на повагу до приватного та сімейного життя). Мотивуючи своє тим, що «приватне життя» — це широке поняття, яке включає у себе «inter alia» право на особисту автономію і особистий розвиток. Поняття особистої автономії є важливим принципом, який лежить в основі його гарантій. Суд вирішив, що поняття приватного життя застосовується щодо рішень як мати, так і не мати дитину, а також чи ставати батьками. Також суд встановив, що польське законодавство не містить жодних ефективних механізмів, які дали б можливість заявниці скористатися доступними засобами діагностики, та на основі результатів прийняти обдумане рішення стосовно абортів. Якби польське національне законодавство дозволило здійснення абортів у випадку неправильного розвитку плоду, то повинна була б існувати належна та правова процесуальна схема, яка б гарантувала, що вагітній жінці буде надана відповідна, вичерпна та надійна інформація про здоров'я плоду.

Зазначена практика ЄСПЛ стверджує про те, що право жінки на розпорядження своїм тілом у Польщі є значно обмеженим і процедура абортів допустима лише у визначених випадках. При цьому польське законодавство за деякий проміжок часу не зазнало лібералізації із досліджуваного питання. Навпаки, у жовтні 2020 року по всій території Польщі відбулися масові протести, поштовою для яких стало рішення Конституційного суду Польщі про заборону проводити абортів у випадках невиліковної хвороби плода. Як зазначає уповноважена мера міста Вроцлава Ольга Хребор: «78% польських жінок і чоловіків вважають, що у випадку найважчих вроджених вад розвитку, що полягають у відсутності внутрішніх органів, хребта чи мозку, коли дитина не має шансів на життя або приречена лише на біль, жінок не слід примушувати народжувати [16, с. 7].

До цього рішення польське законодавство вважалось одним із найсуворіших у Європі. У законі «Про планування сім'ї, захисту людського плоду й умов можливого переривання вагітності» 1993 року передбачені лише три умови легальності абортів:

- якщо вагітність виникла в результаті кримінальних дій (зґвалтування);
- якщо вагітність загрожує життю або здоров'ю матері;
- якщо медичний огляд покаже наявність важкого й незворотного дефекту або невиліковної хвороби плода, яка загрожує його життю.

Остання умова була визнана неконституційною, що спричинило обурення жінок Польщі.

В опублікованій у 1949 році праці, присвяченій проблемам жіночих прав та гендерної нерівності «Друга стаття», авторка, філософиня та феміністка Сімона де Бовуар розглядає питання абортів як фундаментальне право жінки: «...Законодавство вперто представляє його (аборт) як злочин: воно спричиняє, аби ця делікатна операція проводилася підпільно. Навпаки, саме у відсутності легалізації абортів є великий ризик. Недостатня компетентність жінок, що незаконно роблять аборти, та умови, у яких проводиться операція, — це все породжує масу нещасних випадків, іноді зі смертельним фіналом» [16, с. 8]. Згадане твердження є актуальним і в наш час, адже рішення Конституційного суду певною мірою повернуло вибір жінки стосовно переривання чи залишення вагітності до певної диктатури.

«Рішення Конституційного суду означає підпільні аборти та аборти за кордоном для тих, хто може це собі дозволити, і ще більше випробування для всіх інших», — сказала комісар Ради Європи з прав людини Дуня Міятович. «Вкидання теми абортів і рішення псевдосуду у цій справі просто в розпал бурхливої епідемії — це більше, ніж просто цинізм. Це політичне лиходійство», — написав екс президент Європейської ради і колишній прем'єр-міністр Польщі Дональд Туск [17].

Тобто помітно, що досліджуване рішення викликало бурхливо реакцію не лише польських жінок, а і всього європейського співтовариства, адже у більшості випадків дане рішення загрожує життю жінки (як фізичному, так і психічному), порушує її право вибору, розпоряджатися своїм тілом та правом

на планування сім'ї, що охоплюється приватністю приватного життя і є порушенням статті 8 ЄКПЛ.

Тому встановлення повної заборони державою на проведення штучного переривання вагітності порушує право на повагу до приватного та сімейного життя, гарантованого ст. 8 ЄКПЛ. У зв'язку із цим є необхідність у внесенні змін до національного законодавства таких країн, дивлячись на обов'язковість рішень ЄСПЛ та необхідності забезпечення реалізації та гарантованості репродуктивних прав людини.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, право жінки на штучне переривання вагітності є складовою частиною права на повагу до приватного життя, що гарантується ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. На підставі аналізу рішень ЄСПЛ, можна сказати, що позиція суду зводиться до того, що у ненародженого є право на життя однак це право явно обмежене інтересами його матері, тобто аборт у загальному розумінні не розглядається як порушення права на життя і рішення про його застосування чи не застосування повинна приймати сама жінка, адже це питання входить виключно до сфери її приватного життя і втручання в нього не може бути виправданим законодавчою заборонаю.

Крім того, відсутність легалізації абортів не вирішує питання за своєю суттю, а лише призводить до негативних факторів: нелегальне переривання вагітності, «абортний туризм».

Тому, для виключення порушень прав людини є необхідність внесення змін до законодавства тих країн, де штучне переривання вагітності заборонене або застосовується з певними обмеженнями. При чому ключову роль у цьому аспекті мають відіграти рішення ЄСПЛ, які стосуються питання репродуктивних прав.

Література

1. Рабінович М. П. Права людини і громадянина. Київ: Атіка, 2004. 464 с. (дата звернення: 12.04.2021).
2. Красицька Л. В. Визначення походження дитини при застосуванні форм репродуктивної медицини за законодавством України. Підприємництво, господарство і право, 2004. С. 31–33. (дата звернення: 12.04.2021).
3. Шевченко Я. М. Цивільне право України: навчальний підручник. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 520 с. (дата звернення: 12.04.2021).
4. Гопанчук В. С. Законодавство України про шлюб та Сім'ю. Київ: Наукова думка, 1998. 213 с. (дата звернення: 12.04.2021).
5. Венедіктова І. Реалізація і захист інтересів осіб у репродуктивних правовідносинах. Юридична Україна. 2012. № 11. С. 46–50. (дата звернення: 12.04.2021).
6. Дахно Ф., Куценко А. Вспомогательные репродуктивные технологии и проблемы постмортальной (посмертной) репродукции. Женский доктор. 2009. № 2. URL: <http://z-l.com.ua/ru/article/281> (дата звернення: 12.04.2021).
7. Дякович М. М. Сімейне право України: навчальний посібник. Київ: Правова єдність, 2012. 551 с. (дата звернення: 12.04.2021).
8. Доклад Международной конференции по народонаселению и развитию (Каир, 5–13 сентября 1994 года). Нью-Йорк, 1995 г. 189 с. (Издание Организации Объединенных Наций). URL: https://www.unfpa.org/sites/default/files/event-pdf/icpd_rus.pdf (дата звернення: 12.04.2021).

9. Четвертая Всемирная конференция по положению женщин (Пекин, 4–15 сентября 1995 г.). URL: <http://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/pdf/BDPfA%20R.pdf> (дата звернення: 12.04.2021).
10. Вбивство чи можливість вибору: як міжнародне право регулює питання абортів від 17.11.2020 р. URL: <https://www.euointegration.com.ua/rus/articles/2020/11/17/7116617/> (дата звернення: 12.04.2021).
11. Справа Заклик Тегеранської конференції ООН від 13 травня 1968 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_900#Text (дата звернення: 12.04.2021).
12. Во проти Франції (заява № 53924/00): Європейський Суд з прав людини, від 08.07.2004. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61887> (дата звернення: 12.04.2021).
13. Лукьянчук Е. Пациенты без границ. Аптека. 2011. № 818 (7). URL: <http://www.apteka> (дата звернення: 12.04.2021).
14. Справа Тисяч проти Польщі (заява № 27617/04): Європейський Суд з прав людини, від 20.03.2007 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-1952452-2061288> (дата звернення: 12.04.2021).
15. Справа Р. Р. проти Польщі (заява № 27617/04): Європейський Суд з прав людини, від 26.05.2011 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-104911> (дата звернення: 12.04.2021).
16. Кузьменко Оксана Варто знати — Польща. Наш Вибір. 2020. (№ 5). С. 20. URL: https://naszwybir.pl/wp-content/uploads/2020/11/nv_82_web.pdf (дата звернення: 12.04.2021).
17. «Пекло для жінок»: що означає рішення щодо заборони абортів у Польщі. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/zaborona-abortiv-u-polshchi/30915283.html> (дата звернення: 12.04.2021).

References

1. Rabinovych M. P. Prava ljudyny i ghromadjanyna. Kyjiv: Atika, 2004. 464 s. (data zvernennja: 12.04.2021).
2. Krasycjka L. V. Vyznachennja pokhodzhennja dytyny pry zastosuvanni form reproduktyvnoji medycyny za zakonodavstvom Ukrainy. Pidpryjemnyctvo, ghospodarstvo i pravo, 2004. S. 31–33. (data zvernennja: 12.04.2021).
3. Shevchenko Ja. M. Cyviljne pravo Ukrainy: navchalnyj pidruchnyk. Kyjiv: Vydavnychyj Dim «In Jure», 2003. 520 s. (data zvernennja: 12.04.2021).
4. Ghopanchuk V. S. Zakonodavstvo Ukrainy pro shljub ta Sim'ju. Kyjiv: Naukova dumka, 1998. 213 s. (data zvernennja: 12.04.2021).
5. Venediktova I. Realizacija i zakhyst interesiv osib u reproduktyvnykh pravovidnosynakh. Jurydychna Ukrainina. 2012. # 11. S. 46–50. (data zvernennja: 12.04.2021).
6. Dakhno F., Kutsenko A. Vspomogatelnye reproduktyvnye tekhnologii i problemy postmortalnoy (posmertnoy) reproduktsii. Zhenskiy doktor. 2009. № 2. URL: <http://z-l.com.ua/ru/article/281> (data zvernennja: 12.04.2021).
7. Doklad Mezhdunarodnoy konferentsii po narodonaseleniyu i razvitiyu (Kair, 5–13 sentyabrya 1994 goda). Nyu-York, 1995 g. 189 s. (Izdanie Organizatsii Obedinennykh Natsiy). URL: https://www.unfpa.org/sites/default/files/event-pdf/icpd_rus.pdf (data zvernennja: 12.04.2021).
8. Djakovych M. M. Simejne pravo Ukrainy: navchalnyj posibnyk. Kyjiv: Pravova jednistj, 2012. 551 s. (data zvernennja: 12.04.2021).
9. Chetvertaya Vsemirnaya konferentsiya po polozheniyu zhenshchin (Pekin, 4–15 sentyabrya 1995 g.). URL: <http://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/pdf/BDPfA%20R.pdf> (data zvernennja: 12.04.2021).
10. Vbyvstvo chy mozhlyvistj vyboru: jak mizhnarodne pravo rehuljuje pytannja abortiv vid 17.11.2020 r. URL: <https://www.euointegration.com.ua/rus/articles/2020/11/17/7116617/> (data zvernennja: 12.04.2021).
11. Sprava Zaklyk Tegheranskoji konferenciji OON vid 13 travnja 1968 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_900#Text (data zvernennja: 12.04.2021).
12. Vo proty Franciji (zajava # 53924/00): Jevropejsky Sud z prav ljudyny, vid 08.07.2004. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61887> (data zvernennja: 12.04.2021).
13. Lukyanchuk Ye. Patsienty bez granits. Apteka. 2011. № 818 (7). URL: <http://www.apteka> (data zvernennja: 12.04.2021).
14. Sprava Tysjach proty Poljshhi (zajava # 27617/04): Jevropejsky Sud z prav ljudyny, vid 20.03.2007 r. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-1952452-2061288> (data zvernennja: 12.04.2021).
15. Sprava R. R. proty Poljshhi (zajava # 27617/04): Jevropejsky Sud z prav ljudyny, vid 26.05.2011 r. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-104911> (data zvernennja: 12.04.2021).
16. Kuzjmenko Oksana Varto znaty — Poljshha. Nash Vybir. 2020. (#5). S. 20. URL: https://naszwybir.pl/wp-content/uploads/2020/11/nv_82_web.pdf (data zvernennja: 12.04.2021).
17. «Peklo dlja zhinkov»: shho oznachaje rishennja shhodo zaborony abortiv u Poljshhi. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/zaborona-abortiv-u-polshchi/30915283.html> (data zvernennja: 12.04.2021).